

ТОҒАЙ МУРОД АСАРЛАРИ ПОЕТИКАСИ: ЯРАТИЛИШ ТАРИХИ

Мунаввара Хидирова- Жиззах
давлат педагогик институти таянч
докторант

Аннотация: XX аср ўзбек адабиётининг ёрқин намоёндаларидан бири Тоғай Мурод асарларининг яратилиш тарихи, ва бадиияти, адибнинг эстетик қарашлари, миллий характер яратиш маҳорати, ижодкор шахси ва истедодининг ўзига хослиги таҳлил остига олинган.

Калит сўзлар: Асарлар ижодий тарихи, миллий руҳ, асар номи, чавондоз, ўзбек халқи, ўзбек деҳқони, “Отамдан қолган далалар”, “Юлдузлар мангу ёнади”, “От кишнаган оқишом”.

Буюк Навоийнинг адабиётшуносликка оид асарлари ва “Бобурнома” каби ишончли манбаларда, шунингдек, тазкираларда кўплаб мумтоз асарларнинг ижодий тарихи ҳақида қимматли фикр ва маълумотлар келтирилиши адабий анъана тусини олган. Бадиий асар яратилиши ва ижод жараёнининг мураккаб руҳий, биографик, ғоявий-эстетик ва ҳаётий омиллари рус ва жаҳон адабиётшунослигида кенг ёритилган ва ҳамиша муҳим муаммолар дан бўлиб келган. Ўзбек танқид ва адабиётшунослигида Абдулла Қодирий бошлаб берган бу ижодий тажриба Ойбекнинг Қодирий шахси ва ижодига бағишланган тадқиқотлари ва “Мен “Навоий” романини қандай ёздим” каби мақолалари, Абдулла Қаҳҳорнинг “Ёшлар билан суҳбат” ва “Ҳаёт ходисасидан бадиий тўқимага” сингари туркум асарлари билан илҳомбахш илмий-адабий анъанага айланади. Айниқса, ёш ижодкорлар учун маҳорат мактаби вазифасини ўтовчи бу адабий жараён кейинчалик А.Мухтор, С.Аҳмад, О.Ёқубов, П.Қодиров, Э.Воҳидов А.Орипов, Ў.Ҳошимов каби машҳур адибларимизнинг бадиий ижод сирларини ёритувчи ранг-баранг асарлари билан муваффақиятли давом эттирилган.

Абдулла Қодирий ва Абдулла Қаҳҳорнинг ёш ёзувчиларга эстетик сабоқ ва ўғитлари улар меҳнати ва ижодий жараёнини яққол акс эттирганлиги билан ҳам эътиборлидир. Бад ийи ижоднинг муқаддас қонунига айланган бу қутлуғ анъана замондош адибларимиз томонидан ижодий давом этирилаётганлиги ҳам сўз санъатининг муҳим омили бўлиб саналади. Бу жиҳатдан Тоғай Мурод асарлари яратилиши ва адиб ижодий лабораторияси алоҳида ўрганишга муносибдир. Қодирий ва Қаҳҳор каби устозларнинг ижодий ақида-принципларига юксак ҳурмат билан ёндашган Тоғай Мурод бошқалардан кўра ҳам уларга садоқат билан изчил амал қиларди. Унинг асарлари “одамлар қалбига қалбини пайванд қила олиш” самараси бўлиб майдонга келганлиги ана шу юксак ижодий аъмол натижа сидир. Бунга Тоғай Мурод асарлари ва қаҳрамонларининг яратилиш жараёнини яқиндан ўрганиш ҳамда ёзувчининг “Мен” деб номланган ўзига хос бадеа-эссесини, шунингдек, адиб замондошларининг ёниқ хотираларини ўқиб, тўлиқ амин бўламиз.

Қодирий ва Қаҳҳорнинг адабиётга муносабати ва ижод жараёни ҳақидаги муштарак қарашлари билан Тоғай Муроднинг фикрларига қиёсий назар солинса, улар ўртасида жуда яқинлик, ўхшашликларни кўриш мумкин. “Мен ёзмоқчи бўлган асарим мавзусини майда деталларигача ўрганиб чиқаман. Тасвирлаётган жойимни бориб ўз кўзим билан кўраман, бўлмаса кўнглим тўлмайди. Асар пишиб-етилгандан кейин эса уйга қамалиб оламан. Чунки бу пайт менга ҳеч ким халақит бермаслиги керак...” [Т.Мурод замондошлари хотираси, 2007:266]. Тоғай Муроднинг бундай эътирофлари улуғ адиблар фикрларига ҳамоҳанглиги билан ҳам муҳимдир.

Жаҳон адабиётининг кўплаб етук намояндалари сингари Тоғай Мурод ҳам ўз ижодий фаолиятини кичик жанрдаги асарлардан, яъни ҳикоя ва мақолалардан бошлаган. Яъни ёзувчи ўзининг машҳур қиссаларини яратишдан олдин “Бобо ва невара”, “Ку-ку” ва “Эр-хотин” каби етук ҳикоялари билан китобхонлар эътиборини тортади. Бу ҳикоялар ҳам, аввало, чуқур миллий руҳда ёзилгани, ҳаётий мазмуни ва ҳаққоний тасвирларга бойлиги билан ажралиб туради. Энг муҳими шундаки, бу илк ҳикоялар адибнинг бўлғуси етук

қиссалари ва романлари учун ўзига хос ғоявий-бадий тайёргарлик босқичи бўлиб хизмат қилади. Бошқача айтганда, бу ҳикоялар ёзувчининг йирик асарлари учун маълум маънода ижодий машқ, яъни рассомларнинг эскиз ролини ўйнаган, десак хато бўлмайди.

Тоғай Мурод ижоди учун хос бўлган ва унинг адиб сифатидаги асосий фазилати дастлабки ҳикояларида ҳам кўзга яққол ташланиб туради. Бу принцип шуки, у энг аввало, ўзи бошидан кечирган ҳаётни, ўз кўзи билан кўрган ва ҳис этган табиатни, ўз қўли билан ушлаган жониворларни қандай бўлса, шундайлигича бадий асар қилади. 1976- йили ёзилган ва кўп жиҳатдан ёзувчининг шахсий ҳаётини кечинмалари ва болалик таассурот ларига асосланган “Юлдузлар мангу ёнади” номли илк қиссаси ўзининг янги мавзуси, миллий характерлари ва ширали тили билан китобхонлар эътиборини тортади. Дастлаб “Давра” номи билан нашр этилган бу асар устоз адиблар ва китобхонлар таклифи билан қайта ишланади, мукаммаллашади ва номи ҳам “Юлдузлар мангу ёнади” деб ўзгартирилади. Асар Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси томонидан “Йилнинг энг яхши қиссаси” деб топилади. Қиссанинг дастлабки номи “Давра” сўзи кўп қўлланган ва маъноси ҳам умумийроқ эди, шу сабабли ёзувчига ҳам маъқул келмаган [У.Қосимов, 2006:128]. Адиб асарлари ва шахсини яқиндан билган етук шоир Чоршаъм эслашича, Тоғай Мурод асарлари номларига ҳам катта аҳамият берар, уларни жуда узоқ вақт танлар эди. Масалан, “От кишнаган оқшом” ва “Ойдинда юрган одамлар” қиссалари учун ҳам ўнлаб номлар ёзиб чиққан. “Ном асар руҳини тўла ифода этиши керак. Токи сарлавҳани ўқши билан ўқувчининг юраги “жиз” этсин, унда шу асарни ўқишга истак уйғонсин”, [Т.Мурод замондошлари хотираси, 2007:242]-деб орзу этар экан. Дарҳақиқат, “Юлдузлар мангу ёнади” деган сарлавҳада маънодорлик ва шоирона сирлилик ҳам кучли. Бу янги ном ҳаётини ва фалсафий жиҳатдан кенг маънони англадиб, халқимизнинг асрлар давомида яшаб келаётган миллий қадриятлари бардавомлигини ҳам рамзий тарзда ифода қилади.

Тоғай Муроднинг “От кишнаган оқшом” (1979) қиссаси адиб учун ҳам, адабиётимиз учун ҳам омадли асарлар сирасига киради. Қисса чуқур ғоявий-бадий муаммолари ва жозибали образлари билан бошқа асарлардан фарқланиб туради. Қиссанинг асосий қаҳрамонлари-от ва чавандозлар. Нафақат ўзбек прозасида, балки жаҳон адабиётида ҳам янги бир саҳифа бўлиб майдонга келган бу қисса ёш адиб учун ҳам янги ижодий бир доvon эди. Академик Тўра Мирзаевнинг Тоғай Мурод ҳақидаги “Отлар ҳам йиғлайдими” номли мақоласида ёш адибнинг отлар ва чавандозлар ҳақида қисса ёзишдан олдин асар мавзусига қанчалик масъулият билан ёндашганлиги ва уларни жуда катта меҳр ва ихлос билан чуқур ўрганганлиги алоҳида таъкидланган. Бу ҳақда Тоғай Мурод ўз таржимаи ҳолида шундай гувоҳлик беради: *”Кеч кузда юртимизга йўл олдим. Саттор чавандоз дегич билан топидим. У менга бир от топиб берди. Мен отландим!* Кундузлари турли юртлардан келмиш чавандозлар билан кўпқари чопдим. Неча бор отлардан йиқилдим. Кечалари чавандозлар билан гурунг қилдим. Чавандозлар дўмбира чалиб, кўпқарилардан сўйлади, отлардан сўйлади, чавандозлардан сўйлади. Узун киш кўпқарихона- иш жойим бўлди, чавандозлар ҳамхонам бўлди, отлар-биродарларим бўлди” [Т.Мурод Сайланма, 2019:305]. Бинобарин, Тоғай Муроднинг кўп йиллар суворийлар билан жўра бўлганлиги ва чавандозликнинг ҳам бутун ташвиш-қувончларини ўз бошидан кечиргани қиссанинг ҳаётий бўлиб чиқишини таъминлаган.

Тоғай Мурод қиссалари ва романдаги воқеа-ҳодисалар ва характерларнинг фавқулудда реал-ҳаётийлиги, ифода-тасвирларнинг табиийлиги ва ҳалқчиллиги сирлари, аввало, ёзувчининг серқирра ижтимоий фаолияти ва ибратли турмуш тажрибалари, ижодкорнинг бой ва такрорланмас шахсияти билан ҳам изоҳланади. Яъни Тоғай Мурод халқимиз ва миллатимизнинг азалий урф-одатлари ва қадимий ўйин-беллашувларини катта ихлос ва фахр билан тасвирлашга, полвонлик ва чавандозликдек юксак қадриятларимиздан чексиз ифтихор қилишга маънавий жиҳатдан қанчалар ҳақли бўлса, ўзбек деҳқони ва пахтакор ларининг ҳам ҳаёти ва тақдирини ҳаққоний акс эттириб, улардан дунё аҳлини огоҳ этишга ҳам шу даражада

ҳақли адиб эди. Негаки у миллионлаб норасида ўзбек болаларидай маъсум болалигидан бошлаб ота-боболаримизнинг оғир ҳаёти ва машаққатли меҳнатига ошно бўлиб улғайган. “Мен бешинчи синфдан бошлаб пахта тердим. Дорилфунун даври да, иш даврида пахта тердим. Бўйим пахтада ўсди. Ақлим пахтада кирди. Саводим пахта да чиқди... Аммо романи бошлаб...пахта нима эканини билмаслигимни англаб қолдим.

Мен ўзимни халқ ҳаёти билимдони, дея ўйлар эдим, халқ характери билимдони дея ўйлар

эдим, халқ руҳияти билимдони дея ўйлар эдим.

Мен пахта билан юзма-юз бўлиб, мен ҳали ўзбек деҳқонини билмаслигимни англадим. Мен пахта билан юзма-юз бўлиб, пахтакор ким эканини билмаслигимни англадим” [Т.Мурод Сайланма, 2019:308].

Пахта ва пахтакорларни чинакам ўзбек деҳқони зурриёди бўлган ва бўйи пахта далаларида ўсиб, пахтада хат таниган ва яна неча ўнлаб пахтачилик дарсликларию қишлоқ хўжалигига доир ўнлаб китобларни кунт билан ўқиб чиққан Тоғай Мурод даражасида пухта ўрганган ёзувчи, ҳатто мутахассис олим ҳам камдан – кам топилса керак. Лекин адабиётни ва бадиий ижодни буюк адиблар сингари муқаддас деб билган ва ўзига нисбатан ғоят талабчан бўлган Тоғай Мурод учун бу билим ва тажрибалар камлик қилади. Чунки чинакам ёзувчи учун бу анъанавий мавзунини ёритишда, энг аввало, ер билан, она-замин билан ва пахта далалари билан тиллаша олган деҳқоннинг инсон сифатидаги ўй-кечинмалари, орзу-умидлари ва яшашдан мурод-мақсадини билиш ва шуларни ҳаққоний тасвирлаш ҳамма нарсадан муҳим эди. Иккинчидан эса, ўзбек халқимизнинг қон-қонидаги меҳнатсеварлик, муқаддас она-заминига бурч-садоқат каби юксак фазилатлар билан бирга миллатимиз бошидан кечган шонли ва фожеали кунларни рўйи-рост акс эттириш орқали халқимизнинг буюк ирода ва саботидан ғурурланиш ҳам бу романининг яратилишига сабаб бўлган ҳаётини омиллар эди, десак ҳақиқатга хилоф бўлмайди.

Тоғай Муроднинг маҳорати шундаки, романда халқимиз бошидан кечирган залворли тарихий ўтмиш ҳаққоний акс эттирилади. Натижада

“Бахтиёр ва фаровон социалистик турмуш” деб мадҳ этиб келинган кечаги кунларимиз ҳақидаги ҳавоий фикрларимиз бутунлай ўзгаради. Бинобарин, ўзбек деҳқонлари ва қишлоқ аёлларининг дард-ситамли кечинмалари, қул каби итоаткор ва фидоий пахтакорларнинг бекадр меҳнати, афтодаҳол туриш-турмуши ҳақидаги тасаввурларимиз ўта юзаки эканлигига ва улар романдаги донгдор ёзувчилар билан шаҳарлик сайёр режиссёрларнинг баландпарвоз сўзлари-ю ҳақоратомуз ҳамду саноларидай ҳаёт ҳақиқатидан жуда йироқ бўлган сохта мақтовлар эканлигига иқроп бўламиз. Шу жиҳатларига кўра асарни халқимиз ва она юртимиз бошидан кечган фожеаларга тўла бўлган бутун бир даврнинг мухтасар бадиий солномаси деб аташ ҳам мумкин. Сўнгги йилларда Истиклол шарофати билан адабиёт ва санъат соҳа сида ҳам умидбахш ижодий изланиш ва ўзгаришлар кечмоқда. Халқимиз тарихи, бугунги ҳаёти, руҳияти ҳақидаги аксарият асарларда шахс ва воқелик илгаригидек бирёқлама тасвирланмасдан, турмушимиздаги бор муаммолар, зиддият ва қийинчиликлар ҳам рўй-рост ва куюнчаклик билан ёритилаётганлиги бугунги адабий жараённинг ва уйғонган миллий тафаккуримизнинг устувор бир йўналишига айланмоқда. Адибнинг садоқатли умр йўлдоши, истеъдодли журналист Маъсума Аҳмедова ёзганидек, Мустақиллигимиздан кейин Тоғай Мурод шахси ва ижодини теран англашга интилиш ортиб бормоқда. Таниқли адабиётшуносларнинг адиб ижоди, бадиий маҳорати ва миллий характерларини ўрганиш борасидаги изланишлари самарали бўлаётганини ҳам алоҳида таъкидлашимиз керак. Ижодкор шахси ва етук асарлар яратилиши гулнинг ранги ва тароватидай бирга етилиши ҳақидаги бу муҳим фикрни Тоғай Мурод ҳақидаги нурли хотиралар ҳам тўлдириши мумкин. Таниқли шоира Ҳалима Ҳудойбердиеванинг эътирофи адиб шахси ва улкан истеъдодини янада равшанроқ тасаввур қилишга ёрдам беради. “Тоғай Мурод фақат ижодкор, ёзувчигина эмас, ўтмишни чуқур биладиган ўткир кўзли тарихчи ҳамдир. ёзувчининг ўз кечинмалари бўлмаса, асарлар бу қадар табиий чиқмас эди. Тоғай Мурод шундай катта муаммоларни, дардларни қоғозга туширибдими, ундан каттароқларини ўз бошидан, ўз қалбидан ўтказган” Тоғай

Мурод характерлари ўзбекнинг ўзлигини намоён этиши билан бутун бир силсилани ташкил этади. Ёшлар тарбиясида китобхонлик ва адабиётнинг таъсири кучли экан, уларни, аввало, ватанпарварлик мавзусидаги етук асарларни ўқишига эътиборни кучайтириш миллий ғоя ва маънавиятимизнинг долзарб вазифаларидандир. Тоғай Мурод асарларининг ҳаётий мазмуни ва бахшиёна руҳига сингдириб юборилган эзгу ғоя ва фикрлар бетакрор тимсоллар ёлқини билан бирга онг-шууримизни ёритиб, тафаккур-идрокимизни бойитади ва табиатга, она-заминга бўлган қондошлик туйғуларимизни ҳам кучайтиради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мен қайтиб келаман. Тоғай Мурод замондошлари хотирасида..Т.:Янги аср, 2007 йил, 280-бет.
2. Сайланма I-жилд. Тоғай Мурод. –Т.: Зиё нашр, 2019 йил, 305-308-бет.
3. У.Қосимов. Ўзбек адабиёти ва танқидчилиги тарихидан лавҳалар. Т.: Иқтисодий – молия. 2006 йил, 128-156 бет.

